

ICEG VÉLEMÉNY III.

Kertész Krisztián:

Felzárkóznak-e a kevésbé fejlett országok az Európai Unióban, vagy a felzárkózás csak bizonyos régiókra terjed ki?

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó</i>	<u>3</u>
<i>A reálkonvergencia folyamata a tudomány mai állása szerint</i>	<u>3</u>
<i>Trade-off folyamatok az Európai Unióban</i>	<u>5</u>
<i>gazdaságpolitikával befolyásolható-e a trade-off folyamat?</i>	<u>8</u>
<i>A tanulmány tanulságai</i>	<u>12</u>

ELŐSZÓ

Ez a tanulmány bemutatja, hogy a közgazdaságtudomány jelenlegi állása szerint az Európai Unióban létezik-e a nemzetgazdaságok és a régiók között reálkonvergencia-folyamat, azaz érvényesül-e hosszútávon az a tendencia, mely értelmében a kevésbé fejlett országok és régiók jövedelemszintje idővel felzárkózik a fejlettebbek jövedelemszintjéhez. A tanulmány elején nagyon röviden bemutatom, a közgazdaságtudomány jelenlegi álláspontját képviselő trade-off elméletet, mely 2000-ben került először publikálásra (Európai Bizottság), majd empirikus példákkal alátámasztom, hogy ez a folyamat az Európai Unióban mi módon ment végbe az elmúlt 40 évben. A tanulmány második felében, a bemutatott elmélet és empirikus tapasztalatok ismeretében már képesek leszünk következtetéseket levonni a tekintetben is, hogy vajon milyen folyamatok várnak Magyarországra az EU-csatlakozás után, valamint milyen gazdaságpolitikai intézkedésekkel lehet elősegíteni Magyarország egészének és elmaradottabb régióinak felzárkózását.

A REÁLKONVERGENCIA FOLYAMATA A TUDOMÁNY MAI ÁLLÁSA SZERINT

A közgazdasági elmélet Robert Solow 1956-os munkája óta foglalkozik a reálkonvergencia, azaz a felzárkózás kérdésével. Solow ugyanis ekkor alapította az ún. neoklasszikus növekedéseméleti iskolát. A növekedéseméletek azonban az elmúlt másfél évtizedben elég szerteágazóan fejlődtek. Egészen 2000-ig, a trade-off elmélet megjelenéséig ugyanis a növekedéseméleteken belül éles ellentét érvényesült a tekintetben, hogy a kevésbé fejlett országok felzárkózása vajon automatikusan végbe megy-e, vagy ennek megvalósulásában döntő szerepe van a gazdaságpolitikának és az országspecifikus tényezőknek. A 90-es évek modernebb ún. endogén növekedéseméletei ugyanis, ellentétben a Solow-féle neoklasszikus növekedésemélettel határozottan állították, hogy egy adott ország gazdaságpolitikája és országspecifikus tényezői döntő hatást gyakorolnak a felzárkózásra. Ezen endogén növekedéseméletek döntő hatást gyakoroltak a 2000-ben megszületett trade-off elméletre, mely a tudomány jelenlegi állását képviseli. A trade-off elméletre azonban nemcsak a növekedéseméletek gyakoroltak hatást, hanem hatást gyakoroltak az ún. agglomerációs elméletek is, melyek egy az egybe tagadják a reálkonvergencia, azaz a felzárkózás létét és azt állítják, hogy a természetes piaci mechanizmusok a nemzeti jövedelemszintek között divergenciát okoznak, azaz azt eredményezik, hogy a kevésbé fejlett államok, térségek még jobban leszakadnak a fejlettektől (Krugman: új közgazdasági földrajz elmélet, 1990).

Vajon hogy sikerült a trade-off elméletnek ezen egymással gyökeresen szembenálló és egymással állandó vitában álló elméleteket egybe gyúrnia, egységesítenie? A feladat nem volt egyszerű, de az eredmény valóságos áttörést hozott a közgazdaságtudomány fejlődésében, melynek lényegét most be is mutatom.

Az elmélet lényegét egy mondatban is össze lehet foglalni: az irányadó tendencia a feltételes β -konvergencia, azaz a gazdaságpolitikától és országspecifikus tényezőktől függő felzárkózás, de a nemzetgazdasági- és a regionális konvergencia közt trade-off, azaz átváltás van. Más szóval, ha egy elmaradott nemzetgazdaság elkezd konvergálni a nemzetközi átlaghoz, akkor a nemzetgazdaságon belül, a belföldi régiók között divergencia – de legalább is lassuló konvergencia – lesz megfigyelhető, azaz a fejlett régiók gyorsabban, a fejletlenek pedig lassabban fognak növekedni. Ezzel szemben, az elmélet szerint, amennyiben egy

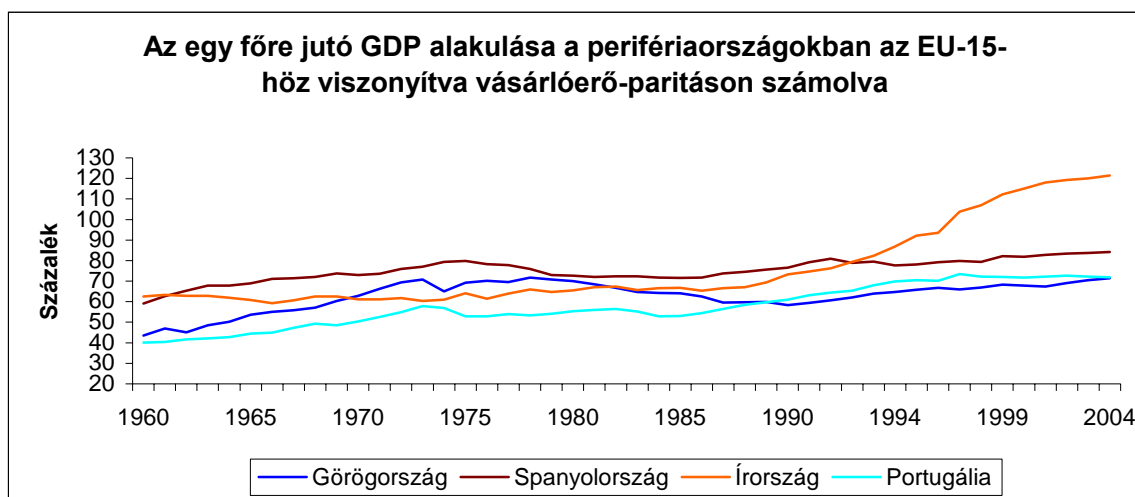
átlagosnál fejletlenebb nemzetgazdaságon belül a régiók között konvergencia megy végbe, a nemzetgazdaság összteljesítménye csökkenni fog, azaz a nemzetközi átlagtól folyamatosan távolodni fog, vagy legalább is a felzárkózási ütemének lassulása lesz megfigyelhető. Ez az elmélet egyetért azon állítással, mely szerint mind a nemzetgazdaságoknak, mind pedig ezen nemzetgazdaságok régióinak a felzárkózását döntően befolyásolják az országspecifikus tényezők és a gazdaságpolitikák, de az elmélet kimondja azt is, hogy ezen tényezők eltérően fejtik ki hatásaikat az országokra és a régiókra. Amennyiben az ország jövedelemszintjének konvergálódási üteme felgyorsul, a régióinak konvergálódási üteme lelassul és bizonyos esetekben még divergálódásba is átcsaphat. Természetesen a fordított folyamat is megvalósulhat. Ezzel az elmélettel feloldhatónak látszanak az eddigi ellentétek, és magyarázhatónak tűnik, hogy miért jutottak a konvergencia jellege és annak sebessége tekintetében különböző kutatók különböző végkövetkeztetésre az előző évszázadban attól függően, hogy milyen adatbázist elemeztek. A konvergencia ugyanis nem következik be minden területi szinten (nemzetgazdasági, illetve regionális) állandóan, ráadásul ennek sebessége sem konstans, hanem a másik területi szinten bekövetkezett konvergencia (vagy divergencia) üteme által dinamikusan meghatározott.

A trade-off elmélet kritikájaként azt szokták egyes közgazdászok felhozni, hogy mindez idáig ennek igazságát empirikusan még csak az EU tagállamaiban tapasztalható folyamatokkal bizonyították be, ami felvetheti a kérdést, hogy ez nem hordoz-e magában némi specialitást. Az EU tagállamai közt ugyanis olyan félig-meddig összehangolt és egymáshoz folyamatosan hasonló gazdaságpolitikát folytató országok vannak, amelyeknek eleve feltett szándéka a konvergencia megvalósítása. Kritikus közgazdász joggal teheti tehát fel a kérdést, hogy igaz-e az elmélet, ha felmérésünket egy véletlenszerűen összeállított országcsoportra irányítjuk. Ennek megválaszolása további kutatások tárgya lehet, de ez ennek a tanulmánynak a következtetéseinek valószínűleg már nem fog módosítani semmit, hiszen mi most kizárólag az Európai Unióban tapasztalható trade-off folyamatokat fogjuk részletesen szemügyre venni.

TRADE-OFF FOLYAMATOK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Tekintsük most meg empirikus példákon keresztül, hogy a trade-off elmélet miként igazolható az Európai Unió kevésbé fejlett, ún. kohéziós államaiban, régióiban, majd ezután vonjunk le ebből következtetéseket a tekintetben, hogy vajon hasonló folyamatok várnak-e Magyarországra az EU berkeiben! (Az empirikus kutatások az országok és régiók egy főre jutó GDP-jének szóródásán és az ún. Krugman-féle specializációs indexen alapultak.)

1. ábra

(forrás: Eurostat)

Az 1. ábra Spanyolország, Portugália, Görögország és Írország egy főre jutó GDP-jének időbeni alakulását mutatja az EU-15 átlagos GDP/fő mutatószámának százalékában vásárlóerő-paritáson 1960 és 2004 között, ahol a 2002 és 2004 közti adatok becslések. Azért ezekkel az országokkal fogunk most behatóbban foglalkozni, mert ennek a négy országnak a gazdasága a csatlakozásukkor sok tekintetben hasonlított a jelenlegi magyar gazdasághoz. Attól függően, hogy mely mutatószámokat vizsgáljuk, változóan értékelhető ugyan, hogy a négy közül mely nemzetgazdaság esetéhez hasonlítható leginkább Magyarország, de összességében véve elmondható, hogy mind a négy kohéziós ország esete példa értékű lehet Magyarország számára. Mint látható, hosszútávon szemlélve valamennyi ország esetén tapasztalható volt egy reálkonvergencia folyamat, de ez nem azonos időszakokban és nem azonos sebességgel következett be az egyes országokban.

Írország egy főre jutó GDP-je 1960-ban 62,6%-a volt a későbbi EU-15 átlagának és ez a mutató az EU-csatlakozás időpontjára, 1973-ra 60,4%-ra süllyedt. Ez után a mélypont után egy nagyon lassú és hullámzó konvergencia-folyamat következett az 1980-as évek végéig (1988: 67,1%), majd Írország a 90-es években egy valóságos gazdasági csodát bemutatva rendkívül gyors növekedést produkált és 1997-re már elérte, sőt meghaladta az EU-15 átlagát (103,8%). Írország gazdasága azóta is gyorsabban növekszik, azaz pozitívan divergál az EU-átlagtól és 2002-re a 119,2%-os mutatójával már Luxemburg után az EU második legfejlettebb államává vált az egy főre jutó GDP tekintetében. Szokták hangsúlyozni, hogy az egy főre jutó GNP tekintetében nem áll ilyen jól, mivel az kb. 10%-kal elmarad a GDP mutatótól, de ennek ellenére az elmúlt évtized eredményei rendkívüliek. Írországban tökéletesen megfigyelhetőek voltak a trade-off elmélet folyamatai, ugyanis azzal, hogy a 90-es évek elején elkezdődött ez az irtatlan gyors reálkonvergencia nemzetgazdasági szinten, belföldön az egyes régiók között divergencia volt megfigyelhető. Agglomerátumok alakultak

ki Dublinban, a sziget déli és keleti régióiban, míg az északi, nyugati és a belső területek egyre inkább leszakadtak a nemzetgazdasági átlagtól. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a divergencia csak a nemzetgazdasági színvonalhoz képest következett be, de az EU-15 átlaghoz képest nem. Még ezen leglassabban növekvő ír régiók növekedési üteme is gyorsabb volt ugyanis, mint az EU-15 növekedési ütemének átlaga.

Spanyolország egy főre jutó GDP-je az EU átlagának 59,1%-áról indult 1960-ban, majd az olajválságokig folyamatos és dinamikus konvergencia volt megfigyelhető (1975: 79,9%). A recesszió hatására azonban érezhető volt az ún. Darwick-Nguyen hatás (azt mondja ki, hogy a felzárkózás recessziós időszakokban lassabb), és divergencia következett be egészen 1985-ig (71,6%). Az EU-csatlakozásuk (1986) és az Egységes Európai Okmány hatályba lépése (1987) utáni években azonban, az EU általános fellendülésével párhuzamosan gyors konvergencia indult meg (1991: 79,2%). A folyamat azonban a 90-es években megállt, és a mutató enyhe hullámválzás mellett stagnálni kezdett (1998: 79,3%). Az utóbbi években azonban az euró bevezetése óta Spanyolország ismét gyorsabb növekedési ütemet produkál, mint az EU-15 átlaga (2002: 83,4%). 1980 és 1996 közötti időszakban Spanyolországban –a trade-off elméletnek megfelelően– folyamatos távolodás volt megfigyelhető a régiók jövedelemszintjei között, és a leggyorsabban növekvő, legfejlettebb agglomerátumokat Madrid és Katalónia képezte. A trade-off elmélet teljesülése ellenére a két leglassabban fejlődő régió, Asztúria és Kantábria kivételével az összes régió növekedése gyorsabb volt, mint az EU-15 átlagos növekedése. Más szóval, erősen érezhető volt ebben az időszakban a nemzetgazdaságon belüli divergencia, de az EU átlagtól csak a fenti két régió divergált.

Görögország egy főre jutó GDP-je az EU átlagának 43,6%-a volt 1960-ban, majd dinamikus konvergencia-folyamat volt tapasztalható egészen az olajválságokig (1973: 70,8%). Ezután a 70-es években a mutató stagnálása, majd a 80-as években –az EU-csatlakozás (1981) ellenére– a görög gazdaság rendkívül lassú növekedése miatt, a mutató erős csökkenése volt megfigyelhető (1990: 58,3%). A 90-es évek gazdasági reformjai következtében a görög gazdaság lendületet vett és a mai napig gyorsabb növekedést mutat fel, mint az EU-átlag (2002: 69,1%). A trade-off elmélet Görögország példájával is rendkívül jól bizonyítható. A 80-as évek lassú növekedése (0,2%) ugyanis a fő agglomerátumok –Athén és Szaloniki– és az ország centrális területeinek stagnálásával, sőt a 80-as évek első felében csökkenésével volt magyarázható, miközben 1979 és 1994 között egyes elmaradottabb szigetcsoportok nemcsak a nemzeti, hanem az EU átlagánál is gyorsabb növekedést produkáltak. A regionális különbségek csökkenése pontosan a nemzetgazdasági szintű divergálásig, 1991-ig tartott. Ettől kezdve ugyanis Athén és Szaloniki újra gyors növekedést mutatott fel, ami a 90-es évek első felében a regionális különbségek újabb növekedéséhez vezetett.

Portugália egy főre jutó GDP-je a későbbi EU-15 átlagának 40,1%-a volt 1960-ban vásárlóerő-paritáson számolva. A 73-as olajválságig itt is gyors felzárkózás volt tapasztalható (1973: 57,9%), de ezután a visszaesés itt nem volt olyan drasztikus (1976: 52,8%). Az EU-csatlakozásig a mutató stagnálása és enyhe hullámválzása volt megfigyelhető (1986: 54,4%), majd a közelmúltig egy viszonylag egyenletes ütemű felzárkózásnak lehettünk tanúi (1997: 73,4%). Az utóbbi pár évben azonban a portugál gazdaság megtorpanni látszik, és nem tudott az EU-15 átlagához képest növekedéstöbbletet felmutatni (2002: 72,6%). Az Európai Bizottság elemzése szerint a közeljövőben e tekintetben nem várható változás, sőt a következő két évben a mutató enyhe csökkenését várják (2004: 71,9%). A trade-off elmélet empirikus vizsgálata tekintetében Portugália esetében kétes elemzések születtek. A NUTS II. felosztás alapján vizsgált elmaradottabb régiók ugyanis gyorsabb növekedést produkáltak 1988 és 1996 között, mint a legfejlettebb lisszaboni és portói agglomerációk, ami ellentétben áll a trade-off

elmélettel, ha figyelembe vesszük azt, hogy ebben az időszakban a nemzetgazdasági szintű konvergencia is végbement. Számos közgazdász szerint ez azonban a portugál területek NUTS II. régiófelosztásának hibájában keresendő. A fejlettebb és gyorsabban növekvő területek ugyanis a part menti kereskedelmi- és turistaövezetek, míg a félsziget belső területei felé haladva a jövedelemszint csökken. A NUTS II. régiók azonban nem ennek megfelelően, hanem kelet-nyugati irányban hosszan elnyújtva lettek meghatározva. Így azonban a régiók egyenként magukban foglalnak mind elmaradott, mind pedig fejlett területeket, azaz nagyon heterogénné váltak. Ez alapján a félrevezető statisztika alapján tehát nagyon nehéz ítéletet mondani, hogy valójában a regionális különbségek nőttek, vagy csökkentek. 1991-től azonban már az aprólékosabb felosztású NUTS III. régiókról is vannak részadataink, bár igaz, hogy csak nagyon hiányosak. Ezekből a hiányos adatforrásokból annyit lehet határozottan állítani (Quah, 1999), hogy a 80-es években a leggyorsabban fejlődő régiók Lisszabon és Portó voltak, de a 90-es években a part menti vidéki területek növekedése felgyorsult, és elkezdtek felzárkózni a két agglomerációhoz. Az is leszűrhető még azonban, hogy az országon belül továbbra is jelentős különbségek vannak, főleg ha a két legfejletlenebb régió jövedelemszintjét hasonlítjuk össze a nemzeti átlaggal –Azori-szigetek (70%) és Madeira szigete (77%).

Összefoglalásképpen azt tudjuk állítani, hogy bár megcáfolhatatlan empirikus bizonyítékok – megfelelő minőségű statisztikai adatok hiánya miatt – nem támasztották alá, hogy a trade-off folyamatok mind a négy kohéziós országban maradéktalanul és minden időszakban bekövetkeztek, de az ismert adatok és felmérések alapján nagyon nagy valószínűséggel állítható, hogy a folyamatok végbe mentek.

Ezek a négy országban lezajlott trade-off folyamatok rendkívül hasonlítanak Magyarországnak elmúlt majdnem egy évtizedének folyamataira. A 90-es évek közepe óta ugyanis, amióta Magyarország nemzetgazdasági szinten tartósan gyorsabb növekedést mutat fel, mint az EU-15, regionális szinten a kevésbé fejlett régiók divergálnak a nemzetgazdasági átlagtól. Budapestnek és vonzáskörzetének, valamint Észak-, és Közép-Dunántúlnak folyamatosan nő az országos GDP-ben való részesedése, míg a többi kevésbé fejlett régió gazdasága lassabban növekszik, mint az országos átlag. Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy az egy-két leglassabban növekvő régiót leszámítva valamennyi magyar régió ennek ellenére gyorsabban nőtt az elmúlt években, mint az EU-15 átlaga, azaz szinte minden terület felzárkózásban volt az EU tagállamaihoz. Nem véletlen, hogy ezek a magyar folyamatok nagy hasonlóságot mutatnak az EU kohéziós országaiban tapasztalt folyamatokkal, hiszen ezek a gazdaságok szerkezetileg sok tekintetben hasonlóságokat mutatnak Magyarországgal. Igaz, Magyarország még nem tagja az Európai Uniónak, de a magyar gazdaság már ma is sok tekintetben úgy funkcionál, mintha az ország már tag lenne. A várakozásokba a csatlakozás ténye már teljesen beépült, mind a piaci, mind a kormányzati várakozások tekintetében. A termékpiacon szabályozás, illetve az áruk- és szolgáltatások nemzetközi kereskedelmének volumenét elemezve azt láthatjuk, hogy a négy ország közül csak Írország mondható nyitottabbnak, liberalizáltabbnak, mint Magyarország és a működőtőke-beáramlás volumene is jelentősnek volt mondható az elmúlt évtizedben hazánkban.

Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy vajon ezek a trade-off folyamatok folytatódnak-e a későbbiekben az EU-csatlakozás után is Magyarországon. Véleményem szerint középtávon, 10-15 éves időintervallumban igen, de hosszabb távra tekintve már a helyzet módosulhat. Léteznek ugyanis olyan gazdaságpolitikai eszközök, melyekkel hosszútávon korrigálhatóak a trade-off szélsőséges hatásai. A továbbiakban ezeket a gazdaságpolitikai eszközöket fogjuk megvizsgálni az elmélet és a négy kohéziós ország empirikus tapasztalatainak a tükrében.

GAZDASÁGPOLITIKÁVAL BEFOLYÁSOLHATÓ-E A TRADE-OFF FOLYAMAT?

Nézzük meg tehát, hogy a trade-off folyamatok negatív hatásait gazdaságpolitikai eszközökkel mi módon lehetne tompítani! Más szóval, hogy lehetne a nemzetgazdaság felzárkózási tendenciáját úgy tartóssá tenni, hogy közben a fejletlenebb régiók ne szakadjanak le a nemzeti átlagtól. Nem szabad követendő példának tekinteni ebből a szempontból a görög esetet! Görögországban, a 80-as években határozott kormányzati szándék volt a régiók közti jövedelemkülönbségek csökkentése, és ezt a kormányzat aktív gazdasági beavatkozásával próbálták elérni. A költségvetési támogatások és kormányzati megrendelések odaítélésénél protekcionista megkülönböztetéseket tettek, és előnyben részesítették a vidéki területeket. Ennek eredménye az előző fejezet alapján már ismert. A hatékonyság nemzetgazdasági szinten romlott, a növekedési ütem visszaesett, és így az állami intézkedések végül csak erősítették a trade-off folyamatokat. A 90-es években azonban már a görögök is tanultak hibáikból, és abbahagyták a protekcionista gazdaságpolitikát, nem folyósították tovább a régió- és szektorspecifikus támogatásokat, hanem egy piacvezéreltebb gazdaságpolitikára tértek rá, ami mint ahogy az 1. ábrán is láthattuk nagyon kedvező hatást gyakorolt növekedésükre. Mind az elmélet, mind pedig az empirikus tapasztalatok igazolják tehát, hogy egy gazdaságpolitika csak úgy képes a közép-hosszútávú növekedési ütemet maximalizálni, ha piacokonform módon avatkozik be a gazdaságba, azaz a beavatkozás közben a piaci allokációs mechanizmusokat nem torzítja. Az állam feladata tehát egyrészt magának a liberalizálásnak a megvalósítása és egy új, egységesebb piaci struktúra kialakítása, másrészt az államnak gondoskodnia kell a piaci kudarcok által okozott költségek és kockázatok minimalizálásáról.

A piaci liberalizálás egyébként pontosan az informatikai és telekommunikációs forradalom következtében vált nélkülözhetetlenné, hiszen ezzel a technológiai váltással a világgazdasági struktúra is megváltozott. A 70-80-as években még ugyanis, amikor a gazdaságok húzóágazatai az erősen munka- és tőkeintenzív ágazatok voltak (pl. autógyártás, olajipar, stb.), akkor még eredményes gazdaságpolitikának bizonyult az a szektorspecifikus iparpolitika, amely ezen ágazatok támogatásával és fellendítésével próbálta a gazdaság összeteljesítményét növelni. Ezen ágazatok fellendülése ugyanis a termelési tényezők fokozottabb kihasználtságához vezetett, azaz nőtt a foglalkoztatottság, nőtt a reáltőkeállomány, amely így gazdasági növekedést indukált. Ma már azonban nem ezek az iparágak a világgazdaság húzóágazatai, sőt nincs is igazán ilyen húzóágazat. Ma már bármely szektor húzóágazattá válhat, ha az újgazdaság vívmányait alkalmazza és a high-tech forradalom eredményeit a működésébe beépíti. Ma már tehát nem az a lényeg, hogy mit csinálunk, hanem az, hogy amit csinálunk azt milyen technológiával, milyen alacsony költséggel, mennyire termelékenyen, egyszerűen milyen versenyképesen csináljuk. Ennek a folyamatnak az irányítására a rendszer bonyolultsága miatt azonban már az állam képtelen, és ezt az egész gazdaságot átfogó kiválasztási-optimalizálási folyamatot már csak a piac képes hatékonyan koordinálni. Ráadásul, mivel ez a technológiai forradalom globális szinten (Internet, informatika, telekommunikáció, stb.) zajlik, ezeknek a technológiáknak az átvétele, honosítása nem valósítható meg a piac nemzetközi nyitottságának hiányában.

A négy ország empirikus példája is arról tanúskodik, hogy az a legnyitottabb és legliberalizáltabb Írország volt a legsikeresebb, amelyben a növekedés technológiavezérelt volt, azaz a fejlődést nem a termelési tényezők fokozottabb kihasználása, hanem a termelékenység javulása eredményezte. Portugália és Spanyolország is jelentős eredményeket ért el a reálgazdasági nyitottság megvalósítása tekintetében a 80-90-es években, de távolról sem akkorát, mint Írország. A két ibériai ország (különösen Spanyolország) továbbra is nagy

hangsúlyt fektetett a munkanélküliség leszorítására, és a termelési tényezők fokozottabb kihasználására. A beruházások legjelentősebb részét itt az állami megrendeléseknek köszönhetően az építőipari és infrastrukturális beruházások tették ki, ellentétben az Írországból tapasztalt gép- és berendezés-beruházási dominanciával, melyet a piac vezérelt. A két eltérő gazdaságpolitika eredménye, melyet az első ábrán láthattunk, önmagáért beszél. Annak ellenére, hogy Spanyolországban és Portugáliában nem valósítottak meg olyan protekcionista gazdaságpolitikát, mint Görögországban a 80-as években, és igyekeztek az állami megrendeléseket piackonform módon közbeszerzési eljárásokon keresztül kihirdetni, távolról sem voltak képesek olyan csodás eredményeket elérni, mint amelyet Írország elért a 90-es években.

A nemzeti és regionális jövedelemszintek trade-off folyamatai tekintetében egyébként elmondhatjuk, hogy mind a két fent leírt gazdaságpolitika hosszútávon csökkentőleg hat a regionális különbségekre. Más szóval, az állam akár a szállítási- és közlekedési infrastruktúra-fejlesztésre koncentrál, mint például Spanyolországban, akár a technológiaintenzív telekommunikációs infrastruktúra-fejlesztésre, mint például Írországból ezzel hozzájárul a regionális különbségek csökkenéséhez, de ez a hatás csak nagyon hosszútávon érvényesül. Az eltelt 1-1,5 évtizedes időtávon még mind a kettő kevésnek bizonyult ezen országok esetében arra, hogy a trade-off elmélet ténylegesen érvényét veszítse, és a nemzeti és regionális konvergenciák együtt valósuljanak meg. A közgazdasági elmélet alapján azonban ez egyáltalán nem meglepő. Az infrastruktúra fejlődése –akár szállítási-, akár informatikai infrastruktúráról legyen szó– és a regionális jövedelemszintek különbségei közt ugyanis egy fordított U alakú kapcsolat van. Ez azt jelenti, hogy az infrastruktúra fejlődésének kezdeti szakasza még koncentrálnak hatást vált ki földrajzilag, azaz a regionális különbségeket emeli. Amennyiben azonban a fejlesztések folytatódnak, egy ponton túl az infrastruktúra fejlődése már elősegíti a fejletlenebb régiók felzárkózását a fejlettebbekhez. Ennek oka az, hogy az infrastruktúra fejlődésének kezdeti szakaszában a szállítási- és tranzakciós költségek csökkenése arra ösztönzi a vállalatokat, hogy az agglomerációba összpontosítsák összes termelési kapacitásukat, kihasználva ezzel az üzemméret növekedéséből származó növekvő hozadékot. A vállalatnak így a központból kell ugyan elszállítania minden értékesítőhelyre a késztermékeit, de a szállítási költségek csökkenése miatt ez nem jelent jelentős többletköltséget, és a növekvő volumenhozadék ezt képes kárpótolni. Az infrastruktúra további fejlesztésével azonban ez a tendencia megfordul. Amint ugyanis az agglomerátumban az egyéb termelési költségek –például a munkaerőköltség, bérleti díjak stb.– megnövekednek és a szállítási költségek pedig a további infrastrukturális fejlődés hatására tovább csökkennek, ismét dekoncentrációs tendencia kezdődik meg. Ennek a logikája az, hogy egy ponton túl már az iparvállalatoknak sokkal gazdaságosabb lesz a termelőkapacitásokat a vidéki területek között szétszórni és ezen rendkívül alacsony szállítási- és tranzakciós költségek mellett a telephelyek közti logisztikai- és kommunikációs rendszereket fenntartani, mint az agglomerációban maradni, és az ott feltornászott, magas bérköltségeket és bérleti díjakat vállalni. Nem kell tehát félni az infrastruktúra „túlfejlesztésétől”, sőt pont fordítva. A fejlesztések folytatása fogja a magánberuházásokat is vidékre vonzani és az agglomeráció súlyát csökkenteni, azaz a régiók felzárkózását elősegíteni. Ez a hatás azonban csak hosszútávon érvényesül.

Magyarország Nemzeti Fejlesztési Tervét szemügyre véve például látható, hogy még ezen optimista tervek tükrében is minimum 15 évnek kell ahhoz eltelnie, hogy az infrastruktúra fejlettsége megközelítse az Európai Unió infrastruktúrájának jelenlegi fejlettségi szintjét. Ameddig az NFT-ben kitűzött minimális célok nem valósulnak meg, nem várható, hogy a kb. 7-8 éve érvényesülő lévő trade-off folyamatok visszajára forduljanak, és a nemzeti- és regionális konvergenciák egyszerre jelentkezzenek Magyarországon.

Az államnak van még néhány eszköze, amellyel képes csökkenteni a regionális különbségeket hosszútávon úgy, hogy közben a nemzeti szintű konvergencia-folyamatok ne sérüljenek. Ezen eszközök közé tartozik a humántőke regionális fejlesztése, mely a négy ország közül Portugáliában kapott legnagyobb hangsúlyt. A 90-es évek elején a humántőke fejlettségi szintjében még súlyosan lemaradt Portugália az évtized közepén reformokat indított el, mellyel decentralizáltabbá, liberalizáltabbá tette oktatási rendszerét. Új egyetemeket, oktatási intézményeket hoztak létre az ország belső, fejletlenebb területein, valamint élesítették az oktatási intézmények közti versenyt. Ezek az intézkedések nagymértékben hozzájárulnak a termelékenység növeléséhez, és a régiók felzárkózásához, de mivel az oktatási rendszer kiépítése és a diákok kiképzése hosszú éveket, sőt akár évtizedet vehet igénybe, ezeknek az intézkedéseknek is csak hosszútávon jelentkeznek a pozitív hatásai.

Az oktatás fejlesztésének regionális felzárkóztató hatásait ráadásul, a munkaerő-piaci mobilitás jelentősen csökkentheti. Számos esetben kimutatható is volt, hogy azokban az országokban, ahol a munkaerő áramlása flexibilis, ott a humántőke állami fejlesztése egyáltalán nem gyengítette a trade-off folyamatokat. Sőt, empirikus tapasztalatokból azt szűrhetjük le, hogy a munkaerőpiaci mobilitása ezekben az országokban csak még jobban erősítette a trade-off folyamatok bekövetkezését. Ez az erősítő hatás két módon képes megvalósulni. Az egyik módja az, ahogy az Írországból volt tapasztalható, nevezetesen az, hogy a vidékről az agglomerátumba migráló képzett munkaerő további tőkebefektetéseket indukált, amely az agglomeráció további fejlődéséhez, és a vidék további leszakadásához vezetett. A trade-off folyamatokat erősíti az USA-ban megfigyelhető erős migráció is, de másképpen. Az USA-ban a tapasztalat az (Björkstén), hogy a migráció Írországgal ellentétben egy lefele történő trade-off folyamatot indukál, azaz a nemzetgazdaság általánosan lassabb növekedése mellett fog bekövetkezni a fejlett régiók növekedésének lelassulása és lefele konvergálódása. Mindez azzal indokolható, hogy az USA teljesen más helyzetben van, mint Írország, hiszen ez a világ legfejlettebb állama, és a technológiai fejlődés itt nem a külföldről jövő technológia-importon keresztül, hanem elsősorban belső fejlesztések és folyamatok hatására valósul meg. Amerikában pontosan a munkaerő migrációja az, ami csökkenti az agglomerációban elhelyezkedő vállalatok technológiai fejlesztésekre irányuló törekvéseit. Ez a folyamatos munkaerő-utánpótlás ugyanis hajlamos elkényelmesíteni a vállalatokat, melyek ezáltal ahelyett, hogy a technológia fejlesztésére koncentrálnának egy adott probléma esetén, inkább „bevárják, míg házhoz jön az olcsó és képzett munkaerő vidékről”. Az USA elemzése természetesen nem tárgy a tanulmánynak. Az USA és Írország példájának bemutatásával csak az volt a szándékom, hogy szemléletesebben be tudjam mutatni, hogy a munkaerő mobilitásának fokozódása mi módon erősíti még jobban a trade-off folyamatokat, függetlenül attól, hogy mekkora és milyen fejlettségi szinten álló gazdaságot vizsgálunk.

Magyarországon a munkaerőpiaci mobilitása összességében alacsony-közepes szinten áll európai összehasonlításban. A nagymértékű strukturális munkanélküliség ellenére nem figyelhető meg olyan tendencia, mely szerint a munkaerő az agglomerációkba áramolna, sőt az utóbbi években Budapest lakossága még csökkent is. Ilyen rugalmatlan munkaerő-piaci helyzetben (melynek oka elsősorban kulturális, társadalmi és földrajzi okokra vezethető vissza) eredményes gazdaságpolitika lehet a vidék felzárkóztatása tekintetében a humántőke

regionális fejlesztése, valamint a decentralizált és versenyeztetett oktatási struktúrák kialakítása. Ez ellen szólhat azonban az, hogy a munkaerő-piaci résztvevők körében pontosan a képzettebbek mutatnak nagyobb mobilitást, és a képzetlenek mutatnak nagyobb rugalmatlanságot. Ráadásul az, hogy a humántőke fejlesztésének irányába tett gazdaságpolitikai lépések csak hosszútávon képesek kifejteni hatásukat még jobban megkérdőjelezhetik a regionális felzárkóztató-politika sikerességét. Hosszútávon ugyanis kérdéses már az is, hogy nem változik-e meg a munkaerő-piaci struktúra, és a kulturális, társadalmi, stb. hatások nem hoznak-e létre egy még flexibilisebb munkaerőpiacot. Ha ugyanis a munkaerőpiac rugalmasabbá válik, ami hosszútávon már lehetséges, akkor ez a gazdaságpolitikai eszköz is csak a trade-off folyamatok erősítésének irányába hat.

A TANULMÁNY TANULSÁGAI

Tanulmányként elsősorban azt tudnánk levonni, hogy a gazdaságpolitika elsősorban azt képes befolyásolni, hogy az EU-hoz való felzárkózás milyen ütemben, és milyen sikeresen menjen végbe, de a trade-off folyamatok ellen marginálisan kicsi befolyása van. Az ismertett gazdaságpolitikák egyike sem volt képes teljesíteni azt a célkitűzést, hogy a nemzetgazdaság Európai Unióhoz történő felzárkózása már középtávon is a nemzetgazdaságon belüli regionális különbségek csökkenésével párhuzamosan valósuljon meg. Ha protekcionista gazdaságpolitikával a vidéki területeket anyagilag támogatjuk, akkor az a termelékenységet rontja, és a nemzetgazdaság növekedésének általános lelassulását eredményezi, és ezáltal valamennyi régió (legalább is a legtöbb) távolodni fog az EU átlagától. (Ez történt pl. Görögországban a 80-as években.) Ha azonban egy exportorientált és nyitott gazdaságot hozunk létre, a növekedés technológiaintenzív és a termelékenység emelkedésén alapul, valamint az állam a piaci kudarcokat igyekszik kiküszöbölni (monopóliumok árszabályozása, bankrendszer prudenciális árszabályozása, infrastruktúra fejlesztése, humántőke fejlesztése, stb.), akkor a nemzetgazdaság jövedelemszintje képes konvergálnia az EU átlagához. Ekkor azonban el kell törnünk azt a negatív mellékhatást, hogy az országon belül középtávon (1-2 évtized) nőni fognak a regionális különbségek. Nem szabad azonban ezért magunkat hibáztatni, mert ez a fejlődés természetes velejárója! Éppen ellenkezőleg, ha bármilyen protekcionista intézkedéssel ez ellen próbálunk lépéseket tenni, azzal csak rosszat teszünk az egész gazdaság fejlődésének. Az EU-tól kapott strukturális támogatások elköltésénél is figyelembe kell majd venni a gazdaságpolitikának ezeket a hatásokat! A támogatásokat olyan infrastrukturális beruházásokra, és olyan a humántőkét fejlesztő programokra kell majd elköltenünk, amely az ország általános fejlődését gyorsítja, és nem diszkriminál se pozitív, se negatív irányban egy régiót sem. Nem szabad csak azért több forrást adni bizonyos területeknek, mert adott helyzetben elmaradottabbak, vagy lassabban fejlődnek. Minden esetben, a helyi fejlesztéseket is úgy kell megvalósítani, hogy beleilljen egy országos fejlesztési programba. Igaz, hogy az elmélet szerint a gyors nemzeti felzárkózás a régiók közti különbségek növekedéséhez vezet, azonban ha a gazdaságpolitikát sikeresen valósítjuk meg, kárpótolhat minket az, hogy elérhetünk egy olyan gyors fejlődést is, hogy még az ország legszegényebb és leglassabban fejlődő területei is, annak ellenére, hogy az országos átlagtól távolodni, az EU átlagához folyamatosan közeledni fognak. Így tehát a fejletlen régiók már középtávon sem járnának rosszul, de hosszútávon pláne nem. Amikor ugyanis a nemzetgazdaság felzárkózása nagy részben már végbe ment, akkor már pusztán piaci folyamatoknak köszönhetően is a nemzetgazdaság reálkonvergenciája lelassul és a trade-off következtében eljön a vidéki területek felzárkózásának az ideje. A trade-off törvény érvényesülése következtében ugyanis ekkor már az elmaradott területek gyorsabban, a fejlettebbek pedig lassabban fognak növekedni, mint a nemzetgazdasági átlag.

Ezek után a tanulmány tanulságát már két mondatban is összefoglalhatjuk. A nemzetgazdasági-, és regionális szinten bekövetkező konvergencia-folyamatok az EU-ban egymást váltva valósulnak meg, és ez ellen gazdaságpolitikai intézkedésekkel sem lehet tenni. A gazdaságpolitika célkitűzése a nemzetgazdaság általános fejlődése kell hogy legyen, mert ha az állam bizonyos régiókkal kivételez, vagy bizonyos régiókat diszkriminál, akkor azzal csak az ország általános fejlődését fogja vissza, és így közép-hosszútávon valamennyi régió fejlődésére negatív hatást gyakorol.